

CHAPTER «LAW SCIENCES»

ETHICAL AND LEGAL ASPECTS OF LAWYER'S RESPONSIBILITY IN CIVIL JURISDICTION: CURRENT PROBLEMS OF DISCIPLINARY, CIVIL AND CONSTITUTIONAL LIABILITY

ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ, ЦИВІЛЬНОЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Myroslava Gudyma¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-406-1-25>

Abstract. The institution of representation is central in civil procedural law and is an important mechanism for ensuring constitutional guarantees, namely the protection of the rights and legitimate interests of subjects involved in the field of civil justice, which leads to its wide application in practice and considerable attention in the scientific community. However, the problem of liability of a court representative for non-fulfillment or improper fulfillment of his duties to the client, the state and society as a whole is not without theoretical gaps, imperfection of legal regulation and practical implementation difficulties. **The goal of our research** was a comprehensive analysis of the main types of responsibility of a lawyer as a representative in civil proceedings, with an emphasis on disciplinary, civil and constitutional responsibility, identification of problems of their legal regulation and practical application, and formulation of own proposals aimed at improving law-making and law-enforcement practice in this area. The research **methodology** consisted of a complex of general philosophical, general scientific and special methods of scientific

¹ PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Fundamental Legal Disciplines,
PHEI "Bukovinian University", Ukraine

knowledge. With the help of the dialectical method, the problems of the lawyer's responsibility were investigated in all their complexity and contradictions, and the ways of their solution were determined; the comparative legal method ensured the comparison of domestic legislation with the legislation of foreign countries; the application of the logical-legal method contributed to the analysis of legal norms, the clarification of the content of legal concepts within the scope of the studied issues and the formulation of their definitions; the historical-legal method was used primarily to demonstrate the ideological origins of the understanding of the principles of the lawyer's responsibility; the method of theoretical modeling made it possible to determine the main vectors of improvement of the current domestic legislation. **Practical implications.** Solving the current problems of the lawyer's responsibility as a representative in civil proceedings will ensure the improvement of law enforcement practice, which in turn will contribute to strengthening the guarantees of judicial protection of the rights of subjects and improving the quality of Ukrainian justice. **Value/originality.** The conducted comprehensive study of the disciplinary, civil and constitutional responsibility of the lawyer as a representative in civil proceedings ensured the formulation of relevant and timely conclusions, which provide for the definition of important theoretical categories ("representation", "representative", "responsibility", "disciplinary responsibility", "civil responsibility", "constitutional responsibility", "positive responsibility", "negative responsibility", etc.) and the formulation of a number of proposals aimed at improving the current legislation, in particular regarding the need to expand the established list of disciplinary offenses of lawyers and specify the sanction depending on the specific violations committed by us; the introduction of a standard contract for the provision of legal services, in which, among the essential conditions, provisions regarding the civil and criminal liability of the lawyer are to be provided, solving the issue of compensation for moral damage to the client, as well as establishing the institution of civil and criminal liability independent attorney; the need to adopt a single codified act dedicated to the regulation of constitutional and legal responsibility, including defining the position of lawyers in it.

1. Вступ

Актуальність теми. Інститут представництва займає чільне місце в системі цивільного процесуального права, оскільки він вважається одним з методів забезпечення конституційних гарантій, а саме захисту прав і законних інтересів суб'єктів. Саме за допомогою представника суб'єкти цивільних правовідносин можуть здійснити свої процесуальні права і реалізувати свої юридичні обов'язки як за власним волевиявленням, так і в разі об'єктивної необхідності забезпечення розгляду справи (наприклад, недієздатні громадяни). Представники допомагають брати участь в процесі особам, для яких участь у цивільній справі ускладнюється або взагалі унеможливується з певних причин. Проте, незважаючи на вагоме значення та тривалу історію існування цивільно-процесуального представництва, в доктрині до нині не спостерігається єдності в розуміння деяких важливих теоретичних проблем даного процесуального інституту, як от визначення сутності представництва, з'ясування місця представників серед учасників цивільних-процесуальних правовідносин, характеристики їх правового статусу. На жаль, на сьогодні вітчизняне законодавство не містить чітко регламентованих, ефективно функціонуючих правових механізмів розв'язання і ряду практичних проблем цивільного процесуального представництва, зокрема не вирішено питання відповідальності судового представника за допущені зловживання процесуальними правами, халатне або неналежне ставлення до зобов'язань перед довірцем. Вважаємо, що вказана проблема має неабияке значення для правозастосовчої практики і законодавче уникнення її вирішення не сприяє зміцненню гарантій судового захисту прав суб'єктів та негативно позначається на якості правосуддя в цілому.

Аналіз чинного законодавства свідчить про недостатність розробки відповідної проблематики. Чинне правове регулювання та наукові дослідження чітко висвітлюють лише питання дисциплінарної відповідальності професійних представників – адвокатів. Інші питання відповідальності даних учасників процесу спеціально не врегульовані, що як наслідок породжує запеклі суперечки в наукових колах та практичні проблеми їх застосування.

Тому *метою дослідження* виступив комплексний аналіз основних видів відповідальності адвоката як представника в цивільному судо-

чинстві, з акцентуванням на дисциплінарній, цивільній та конституційній відповідальності, виявлення проблем їх правового регулювання та практичного застосування і формулювання власних пропозицій, спрямованих на удосконалення правотворчої та правозастосовчої практики в даній царині. Для досягнення означеної мети перед нами ставилися наступні *дослідницькі завдання*: визначити загальні засади правового статусу адвоката як судового представника в цивільному процесі, охарактеризувати дисциплінарну відповідальність адвоката, виявити проблеми застосування до адвоката цивільно-правової відповідальності; проаналізувати здатність адвоката нести конституційну відповідальність, виявити загальні тенденції її застосування.

Методологію дослідження склав комплекс загальнофілософських, загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. За допомогою діалектичного методу досліджено проблеми відповідальності адвоката в усій їх складності та суперечливості, визначено шляхи їх розв'язання; порівняльно-правовий метод забезпечив зіставлення вітчизняного законодавства із законодавством зарубіжних держав; застосування логіко-правового методу посприяло аналізу правових норм, з'ясуванню змісту правових понять в межах досліджуваної проблематики та формулюванню їх визначень; історико-правовий метод використовувався насамперед для демонстрації ідейних витоків розуміння засад відповідальності адвоката; метод теоретичного моделювання дав змогу визначити основні вектори удосконалення чинного вітчизняного законодавства.

Структура публікації зумовлена її метою та завданнями і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку літератури.

2. Загальні засади правового статусу адвоката як судового представника в цивільному процесі

На жаль, чинне цивільне процесуальне законодавство України уникає визначення поняття представництва та представника що не може не породити певні складнощі в практичній реалізації однойменного інституту в цивільному судичстві.

Не вдаючись в глибину теоретичних дискусій з приводу розуміння представництва в цивільному процесі, узагальнивши позиції багатьох авторів, вважаємо коректним виходити з розуміння інституту пред-

ставництва в цивільному процесі як системи правових норм, котрі регулюють правовідносини між судом та представником щодо здійснення останнім в межах наданих йому повноважень процесуальних дій, спрямованих на захист прав і законних інтересів іншої особи (яку представляє) шляхом надання допомоги в реалізації її прав, запобігання їх порушення в процесі та надання допомоги суду при розгляді цивільних справ.

Що стосується визначення «представник», то воно також немає законодавчого регулювання, тому для наведено декілька визначень, які зустрічаються в юридичній літературі. На думку А. С. Чванкіна: «представник – це особа, наділена повноваженням здійснювати процесуальні дії в інтересах і від імені особи, яку представляє» [48, с. 15]. В. О. Кучер, виділяючи ознаки інституту представництва, вказує на такі особливості: представник виступає від імені особи, яку представляє; представник здійснює права та обов'язки особи, яку представляє, й у результаті своїх дій створює права та обов'язки для особи, яку представляє; правова позиція представника не може суперечити правовій позиції особи, яку він представляє; представник діє в інтересах особи, яку представляє, тому юридичний інтерес судового представника в справі має не матеріально-правовий, а виключно процесуальний характер; представник діє в обсязі повноважень, наданих йому відповідно до закону чи договору; через представників можуть діяти будь-які особи, які беруть участь у справі; судове представництво допускається на всіх стадіях і у всіх видах цивільного судочинства (крім справ про усиновлення) [46, с. 152–153].

Тобто, резюмуємо, що представник в цивільному судочинстві – це особа, яка наділена повноваженнями здійснювати процесуальні дії з метою захисту та охорони прав та законних інтересів особи, яка представляється від імені та в інтересах такої особи, за результатами яких у останньої виникають права та обов'язки.

Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) України визнав представників учасниками цивільного судочинства, проте в юридичній літературі питання щодо визначення місця вказаних учасників в суб'єктному складі цивільного процесу є неоднозначним. Відповіді на вказане запитання є доволі полярними: від визнання представників особами, які беруть участь у справі, через віднесення їх до учасників,

які лише сприяють судочинству, аж до заперечення їх самостійності як учасників цивільного процесу.

Більшість науковців-процесуалістів притримувалися позиції, що представники є особами, які беруть участь у розгляді справи, орієнтуючись на їх юридичну заінтересованість. Ключовою ознакою осіб, які беруть участь у справі визнається наявність юридичної заінтересованості в результатах розгляду справи, яка може мати як матеріально-правовий, так і процесуальний характер. Представники не є безпосередніми учасниками матеріальних правовідносин, отже матеріально-правова заінтересованість їм не притаманна, проте у них наявна процесуальна заінтересованість, яка проявляється в прагненні отримати відповідне рішення суду, яке б відповідало інтересам особи, яку вони представляють. На цьому акцентує М. О. Резникова, відзначаючи, що серед суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин є такі, які, беручи участь у цивільному провадженні, очікують та домагаються настання певного результату вирішення справи, тобто мають певну процесуальну зацікавленість, яка не ґрунтується на матеріальному правовідношенні. До таких учасників належать судові представники, які виступають у процесі від імені і в інтересах сторін, третіх осіб або осіб, що беруть участь у справах непозовного провадження [35, с. 110–117].

Слід відзначити, що приймаючи законодавчі зміни в ЦПК України (2017 року), законодавець відмовився від поняття «особи, які беруть участь у справі». Відповідно до чинної редакції ЦПК України суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є: суд, учасники судового процесу. До учасників судового процесу законодавець відносить учасників справи, представників та інших учасників судового процесу.

Тобто, законодавець виділив представників в окрему групу учасників судового процесу не віднісши їх до учасників справи. Буквальний сенс ст. 42 ЦПК України, в якій визначається склад учасників справи і відсутня згадка про представників, дає можливість зробити однозначний висновок, що представників законодавець учасниками справи не вважає. Проте до останніх відносить органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Нам така позиція є не зрозумілою, адже традиційно критерієм поділу учасників цивільного судочинства виступала ознака юридичної заінтересова-

ності. І якщо сторони, треті особи мають матеріальну заінтересованість і є ймовірними учасниками справи, яка розглядається та вирішується судом, і заперечувати їх включення до групи «учасники справи» складно, то органи і особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи безпосередніми учасниками спірної справи не виступали і заінтересованість притаманна їм тільки юридична (як власне представникам). То що ж тоді виступило вирішальним для законодавця при включенні до учасників справи органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи та одночасного виключення з категорії учасників справи представників залишається не зрозумілим.

На наш погляд, вказана проблема потребує законодавчого коректування шляхом віднесення до категорії учасників справи представників або виключення з неї органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи. В останньому випадку виправданим було б формування окремої групи учасників цивільного судочинства, які захищають не власні, а чужі права та інтереси.

Зауважимо, представник є самостійним учасником цивільних процесуальних правовідносин, адже він хоч і здійснює процесуальні права і обов'язки особи, яку він представляє (наприклад, позивача, відповідача, третьої особи), проте й він сам наділений повноваженнями, вираженими в довіреності або визнаними за представником в силу закону. А як зауважує І. А. Павлуник, у випадку здійснення батьками законного представництва інтересів своїх неповнолітніх дітей, інтерес процесуального представника може мати характер, що відрізняється від інтересів сторін, третіх осіб та інших учасників процесу [28, с. 40]. Тож участь у справі представника автоматично розширює суб'єктний склад цивільного процесу, визначаючи особливості модельної побудови як судового, так і досудового розгляду справи. Це пояснюється головню тим, що різні представники різних осіб (сторін, третіх сторін, учасників справи) мають і власну правосуб'єктність, як окремі категорії осіб і правосуб'єктність, якою вони наділені тими особами, яких представляють [34, с. 76].

Резюмуючи викладене, зауважимо, що представник виступає самостійним учасником цивільного судочинства, що наділений правами та обов'язками особи, яку представляє і водночас виступає носієм само-

стійних процесуальних прав і обов'язків. Процесуальне становище представника характеризується наявністю в нього юридичної заінтересованості процесуального характеру, яка не дає можливості віднести його ні до групи учасників справи в сучасному розумінні вітчизняного законодавця, ні до осіб, які сприяють здійсненню правосуддя. Проте, на наш погляд, назріла потреба удосконалення класифікації суб'єктного складу цивільних процесуальних правовідносин та виділення належного місця в ньому для представників. Відтак, вважаємо вдалою наступну класифікацію учасників на підставі особливостей правого становища та юридичної заінтересованості: 1) суд; 2) особи, які беруть безпосередньо участь у справі; 3) учасники процесу, які беруть участь у справі, виступаючи на захист прав і свобод інших осіб; 4) учасники судочинства, які здійснюють сприяння в здійсненні правосуддя.

Особливе значення в проблемі представництва в цивільному процесі відіграє питання про те, хто може бути представником в суді.

Відзначимо, що якщо ЦПК України 2004 року визнавав представником в справах, які розглядаються в цивільному судочинстві будь-яку повнолітню, дієздатну особу, в якій належно посвідчені повноваження на представництво, то змінами ЦПК 2017 року внесено серйозні корективи в даному ключі, які декотрі дослідники іменують введенням «адвокатської монополії».

У вітчизняному законодавстві монопольне становище адвокатів при здійсненні добровільного судового представництва закріплено навіть на рівні Конституції України. Так, у ст. 131-2 Конституції України чітко вказано, що виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді. Тому в ч. 1 ст. 60 ЦПК України 2017 р. закріплено, що представником у суді може бути адвокат або законний представник. Така монополія на представництво інтересів сторін адвокатом, на думку О. О. Полуніної, лише підвищить якість захисту прав та інтересів сторін за рахунок високих професійних знань та якостей адвокатів [31, с. 51–52]. Представництво адвокатами прав та інтересів осіб в судах матиме позитивний вплив на швидкість та ефективність цивільного судочинства, адже кваліфіковані фахівці юристи, здійснюють професійно підбір доказової бази, юридично грамотно та вдало обґрунтовують переконливість зібраних, на користь клієнта, доказів перед судом, влучно заперечують проти доказів протилежної сто-

рони, і т.д., тим самим допомагаючи судові встановити істину у справі і ухвалити вірне судове рішення. Окрім того, монополія приведе до збільшення кількості професійних практикуючих адвокатів та покращення якості надання послуг. При цьому більша кількість адвокатів підвищить конкуренцію та професійні стандарти і дозволить громадянам обрати собі захисника на власний розсуд.

Однак вірне зауваження здійснює Л. П. Ізотова, відзначаючи, що пропонується не повна, а часткова адвокатська монополія [16, с. 4]. В ключі вказаної тези особливої актуальності набуває ч. 4 ст. 131-2 Конституції України, яка передбачає, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в певних категоріях справ, зокрема щодо цивільного судочинства, наприклад, у трудових спорах, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. Отже, окрім адвокатів, представниками можуть виступати: особи, які згідно закону виконують функцію законного представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також особи, які не характеризуються правовим статусом адвоката, можуть виступати представниками у малозначних справах та справах, які виникають з трудових правовідносин.

Згадана конституційна норма конкретизується в положення процесуального законодавства, а саме в ч. 1 і ч. 2 ст. 60 ЦПК України, яка встановлює, що представником у суді може бути адвокат або законний представник. Під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у статті 61 цього Кодексу.

Оскільки саме адвокати переважно виконують функції судового представництва, саме на їх правовому статусі буде зосереджена увага в даній науковій роботі.

Зауважимо, що специфіка діяльності адвоката-представника в цивільному судочинстві відображається і на особливостях комплексу його прав і обов'язків, адже останні закріплюються як у процесуальному законі, так і в законодавстві про адвокатську діяльність. Адже адвокат з

одного боку наділяється правами та обов'язками в якості члена адвокатської спільноти, а з іншого, виступаючи суб'єктом цивільного процесу наділяється комплексом процесуальних прав та обов'язків.

В контексті викладеного вбачаємо, що має рацію Л. В. Тацій, яка класифікує професійні права адвоката на: 1) ті, що впливають із статусу адвоката; 2) процесуальні права адвокатів при здійсненні ними представництва в суді або захисту обвинуваченого [39, с. 10].

Характеризуючи цивільні процесуальні права адвоката як елемент його цивільної процесуальної правосуб'єктності, звертаємося до ч. 1 ст. 64 ЦПК України, яка закріплює, що представник, який має повноваження на ведення справи в суді, реалізує від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права і обов'язки. Отже, адвокат наділяється тими ж процесуальними правами, що й особа, яку він представляє.

Водночас, правовий статус адвоката визначено і законодавством України про адвокатуру. Так, ч. 1 ст. 20 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема: 1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб); 2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами; 3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; 4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку; 5) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відпо-

відно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги; 6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг; 7) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; 8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом; 9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів; 10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань; 11) користуватися іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами.

Водночас, в правовий статус адвоката включається і комплекс цивільних процесуальних обов'язків. Досліджуючи їх, за аналогією з правами звернемося спершу до цивільного процесуального законодавства, а далі до законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Ч. 2 ст. 43 ЦПК України визначила, загальні права учасників справи. І тут ми виявляємо проблему того, що законодавець не відніс представників до учасників справи, того застосувати вказану норму до правового статусу адвоката чи інших представників виявляється проблематичним. Хоча видається необхідним застосування даних положень, які визначають зобов'язання учасників справи і до правового статусу представників. Тому необхідними видаються законодавчі корективи в цьому ключі.

Для визначення обов'язків адвокатів звернемося до спеціалізованого закону, котрий регламентує здійснення адвокатської діяльності. Так, відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний: 1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; 2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; 3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; 4) підвищувати свій професійний рівень; 5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування;

б) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги.

Разом із цим професійні обов'язки адвоката, які мають безпосереднє відношення до його участі у цивільному процесі, перераховані в низці статей Правил адвокатської етики, зокрема, ст. 8, 11, 12, 26, 35, 39, 44, 45, 53, 65.

Згадування правил адвокатської етики є справді актуальним, оскільки виконання адвокатських функцій покладає на адвоката не лише правові обов'язки, а й зобов'язання морально-етичного характеру. Як наголошує Т. Б. Вільчик, при здійсненні професійної діяльності адвокат має юридичні й етичні зобов'язання перед клієнтами, судом та іншими органами державної влади, з якими він вступає у взаємини, виконуючи доручення клієнта, перед адвокатським співтовариством у цілому та колегами, окремо перед суспільством, для якого існування неупередженої і незалежної професії є необхідною передумовою захисту прав і свобод людини і громадянина [9, с. 231].

Отже, підводячи проміжні підсумки, зауважимо, що діяльності адвоката надається особливе значення саме тому, що адвокату притаманні такі ознаки: професіоналізм і компетентність, наявність комплексного правового статусу – організаційно-правового та процесуального, широкий спектр повноважень, способів і засобів для надання кваліфікованої юридичної допомоги, особлива морально-етична і етична підготовка, а також неодмінне усвідомлення важливості покладеної на нього публічно-правової ролі і професійних функцій. Саме представник, що володіє статусом адвоката, реалізує представницькі функції та здійснює цивільно-процесуальну діяльність на висококваліфікованій основі і виконує завдання цивільного судочинства та адвокатури.

Водночас правове регулювання статусу адвоката в цивільному судочинстві в ЦПК України наразі мінімальне. Відтак невирішеним є питання визначення на рівні даного законодавчого акту проблеми прав та обов'язків відповідних учасників, у зв'язку в невіднесенням їх законодавцем до категорії учасників справи, для яких закріплені загальні правові можливості та міри необхідної поведінки. Тим паче та вагома роль, яку законодавець відвів адвокатам в якості представників в цивільному судочинстві потребує достатнього правового регулювання задля теоретичної зручності та уникнення можливих практичних проблем.

3. Загальна характеристика та проблемні аспекти дисциплінарної відповідальності адвоката

Одним з елементів правового статусу судового представника є механізм його відповідальності перед державою та власне особою, яку він представляє, за неналежне здійснення свої функцій в судовому процесі. І хоча в процесуальній літературі така проблема підіймається не часто, все ж її аналіз видається важливим та необхідним.

Одразу зауважимо, що чинний Цивільний процесальний кодекс України не регулює питання відповідальності судового представника. Питання відповідальності даних учасників регулювалося хіба що у ЦПК УРСР від 18 червня 1963 року, в якому містилася ст. 117 під назвою «Відповідальність представників за несумлінне ведення справи», яка передбачала їх відповідальність у дисциплінарному порядку або в порядку громадського впливу.

Відповідальність представників є важливою правовою проблемою, адже вона є реакцією держави на правопорушення вчинені відповідними учасниками в цивільному судочинстві у вигляді невиконання чи неналежного виконання представниками своїх обов'язків. Передбачена законодавством юридична відповідальність судових представників слугуватиме стимулюванням їх правомірної поведінки, що як наслідок, забезпечить створення умов для ефективної реалізації прав та законних інтересів осіб, яких представляють, сприятиме досягненню мети цивільного судочинства та в цілому тягнутиме зміцнення законності та правопорядку.

Проте, аналіз чинного законодавства свідчить про недостатність розробки відповідної проблематики. Чинне правове регулювання та наукові дослідження чітко висвітлюють лише питання дисциплінарної відповідальності професійних представників – адвокатів. Інші питання відповідальності даних учасників процесу спеціально не врегульовані, тому хіба що можуть регулюватися загальними положеннями про договірну та позадоговірну відповідальність.

Перш за все зупинимось на достатньо розробленій проблематиці дисциплінарної відповідальності адвоката. Чинне законодавство не містить визначення дисциплінарної відповідальності, що, на думку Т. В. Вільчик, є прогалиною, тому дослідниця пропонує у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» здійснити його

закріплення: «Дисциплінарна відповідальність адвоката – особливий вид юридичної відповідальності, який застосовується до адвоката за вчинення дисциплінарного проступку, а саме – невиконання або неналежає виконання адвокатом своїх професійних обов’язків і передбачає застосування встановлених законом або нормами адвокатської етики заходів дисциплінарного впливу при додержанні порядку, закріпленому у законі» [8, с. 117].

У випадках, коли адвокати не виконують свої професійні обов’язки, передбачені Правилами адвокатської етики або законодавством, відповідним міжнародним стандартам, таким як вірність інтересам клієнта, порядність, надання клієнтам допомоги всіма доступними засобами, підтримка гідності професії тощо, вони можуть бути притягнуті до справедливої дисциплінарної відповідальності із застосуванням співрозмірних санкцій [7, с. 29].

Зауважимо, що превалюючою підставою дисциплінарної відповідальності адвоката є порушення ним етичних норм. Як влучно відзначається в літературі, поява норм адвокатської етики, які базувалися на традиціях діяльності адвокатів в цілому фактично стали передумовою виникнення дисциплінарної відповідальності відповідної професійної групи суб’єктів, відтак вказані норми адвокатської етики, які формувалися всією адвокатською спільнотою в подальшому закріплювалися в нормативно-правових актах різного правового рівня, що й були основою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності [14, с. 102].

Нагальна потреба моральності адвокатської професії зумовила закріплення етичних норм в ряді правових актів, однак цього недостатньо, тому передбачено дієвий механізм контролю за дотриманням деонтологічних засад в професійній діяльності і порушення правил адвокатської етики визнається дисциплінарним поступком, тобто підставою притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Тому цілком логічно ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» під назвою «Припинення права на заняття адвокатською діяльністю» передбачає, що систематичне або грубе одноразове порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України тягне накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською

діяльністю. Також це стягнення може бути застосовано до адвоката за порушення присяги, яка має морально-етичний характер.

Резюмуємо, що вагомість деонтологічних засад для адвоката проявляється в тому, що чинне вітчизняне законодавство визначає порушення етики як підставу для його дисциплінарної відповідальності і можливість застосування найтяжчої за це санкції, що видається цілком виправданим, адже професія адвоката виконує важливу соціальну функцію, є однією з головних гарантій належного рівня захисту прав і свобод громадянина, тому суспільні очікування і як наслідок особиста відповідальність, покладена на вказану професійну когорту юристів передбачає вимогливість не лише до компетентності адвокатів, а й до їх моральної культури.

Етичні принципи служать адвокату орієнтирами при вирішенні того чи іншого конкретного питання, проблеми, при виборі власної лінії поведінки або поведінки свого клієнта. Ці орієнтири необхідні, оскільки заздалегідь неможливо передбачити всі життєві ситуації, але в той же час в кожній ситуації і кожен раз адвокат повинен перед собою, клієнтом, державою, суспільством, колегами, професією переконливо обґрунтовувати свою точку зору, свою поведінку і свої наміри [30, с. 52].

Етичні принципи адвокатської діяльності містяться в етичному кодексі даної професійної когорти юристів, який своєю чергою є певною системою орієнтирів приватного та публічного характеру в їх професійній та побутовій діяльності.

Як вдало в цьому аспекті зауважує Я. В. Фляжнікова: «що ж стоюється порушення етичних норм і правил, то варто відзначити наявність не лише приватних, але й публічних аспектів у діяльності адвоката, його відверто негідна поведінка у громадських місцях і в побуті, зокрема, систематичне пияцтво, вживання наркотиків, притягнення до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку не повинні залишатися без уваги з боку адвокатської спільноти, оскільки така поведінка кидає тінь на все адвокатське співтовариство і залежно від конкретної ситуації може розцінюватись як порушення Правил адвокатської етики, а відтак – і як дисциплінарний проступок [42, с. 186].

На жаль, практика свідчить про часті порушення адвокатами норм і правил адвокатської етики, однією з причин яких, на думку В. Ста-

ловерова, є низький морально-етичний рівень розвитку адвоката загалом, відсутність моральних установок, визначення сенсу людської справедливості [38, с. 127–132].

Погодимося з дослідником і підсумуємо, що моральний потенціал адвоката становить запоруку його ефективної професійної діяльності, виступає гарантією мінімізації вчинення ним дисциплінарних проступків.

Окрім порушення етичних вимог, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в ст. 34 закріплює й інші вчинки, котрі можуть розцінюватися в якості дисциплінарних проступків і слугувати підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності: порушення вимог несумісності; порушення присяги адвоката України; розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом [33].

В літературі висловлена позиція щодо потреби розширення означеного переліку дисциплінарних проступків. Так, на думку Я. В. Фляжнікової, до переліку цих проступків доцільно додати ще пункт – накладення судом стягнення на адвоката за неповагу до суду і порушення порядку у залі судового засідання [42, с. 185]. Повага до суду є важливим елементом загальної і правової культури, гарантією своєчасного розгляду та вирішення справ різних категорій у суді. Водночас не слід забувати, що і суд (суддя), зобов'язаний зі свого боку підтримувати авторитет судової влади у суспільстві і власними морально-етичними складовими судового статусу [5, с. 242], а також шляхом притягнення до відповідальності осіб, які виявляють неповагу до суду.

Звісно, повага адвоката до суду, яку він виявляє виконуючи функцію судового представництва є необхідною умовою його поведінки у судовому процесі, що повинна проявлятися в чіткому виконанні процесуальних вимог та вказівок суду є механізмом пітримання високого авторитету суддівської професії.

Окрім потреби розширити перелік підстав дисциплінарної відповідальності адвоката, в літературі і вже закріплені підстави піддаються аргументованій критиці. Так, наприклад, О. М. Овчаренко пише, що плумачення деяких підстав відповідальності адвоката, наприклад,

порушення ним присяги або правил адвокатської етики, може бути занадто широким, що негативно відображається на процесуальній незалежності адвоката, адже фіксуються випадки ініціації органами правопорядку дисциплінарних проваджень щодо принципових адвокатів, які добросовісно захищають інтереси клієнтів [26, с. 170].

Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює наступні види дисциплінарних стягнень: 1) попередження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України (ст. 35) [33].

Ситуація широкого тлумачення підстав притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та невизначеність конкретних санкцій, які застосовуються за той чи інший проступок розцінюється негативно Т. Б. Вільчик, адже може вилитися у порушення прав адвоката, коли «практично будь-яку провину при бажанні дисциплінарного органу може бути визнано за достатню фактичну підставу для притягнення до дисциплінарної відповідальності» і призвести до зміщення особи з посади або позбавлення права здійснювати професійну діяльність – з одного боку, а також, суттєво вплинути на становище особи, яка залишається без представника або захисника її інтересів – з іншого [8, с. 117].

Справді зауважимо, що зміст ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» викладено не досить коректно, адже в ній містяться досить різні види стягнень, між якими існує вельми значна різниця і водночас відсутні будь-які вказівки щодо того які саме санкції за які порушення адвоката слід застосовувати.

Отже, підсумуємо, що питання дисциплінарної відповідальності адвоката при достатній правовій регламентації все ж не позбавлені певної проблематики, вирішення якої потребує відповідної законотворчої діяльності, спрямованої на подальше розширення існуючого переліку заходів відповідальності адвокатів, а також встановлення градації санкцій дисциплінарної відповідальності від складності порушень, вчинених адвокатом, що сприятиме ефективнішій реалізації інституту дисциплінарної відповідальності адвокатів з врахуванням всіх нюансів вчиненого конкретним адвокатом дисциплінарного проступку.

4. Перспективи удосконалення застосування цивільно-правової відповідальності адвоката

Продовжуючи розгляд питання про відповідальність адвоката як судового представника, можна процитувати В. М. Богославця: «Відповідальність адвоката, звісно, не може обмежуватися лише санкціями дисциплінарного характеру; право клієнта на відшкодування шкоди, заподіяної адвокатом внаслідок неналежного виконання останнім умов договору, має абсолютний характер і не може бути скасоване або обмежене договором між адвокатом та клієнтом» [1, с. 149]. С. Я. Фурса вказує, що аналіз адвокатської практики дозволяє дійти висновків про можливість завдання адвокатом матеріальної шкоди клієнту та необхідність її відшкодування [41, с. 34–35]. В даному випадку йдеться про цивільно-правову відповідальність адвоката.

Аналіз норм чинного законодавства привів деяких науковців до формулювання висновку щодо неможливості притягнення адвоката до інших видів відповідальності, окрім дисциплінарної. Зокрема Л. О. Волошина відзначає, що п. 14 ч. 1 ст. 23 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якого забороняється притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом, фактично унеможливує притягнення адвокатів до цивільно-правової відповідальності, зокрема, у випадку необхідності відшкодування збитків, завданих клієнту порушенням адвокатом своїх зобов'язань [10, с. 133].

Вказане законодавче формулювання неодноразово зазнавало цілком обґрунтованої критики. Науковці стверджували, що таке положення є відхиленням від принципу рівності сторін цивільних правовідносин та свободи договору; блокує можливість застосування правових наслідків глави 51 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України щодо відповідальності за порушення зобов'язань; ставить під сумнів можливість застосування окремих видів забезпечення виконання зобов'язань, зокрема неустойки (параграф 2 глави 49 ЦК України); спричиняє запитання про вибір санкцій за порушення адвокатів і підміну їх лише дисциплінарними санкціями; забезпечує «тепличні» умови для професійної діяльності адвокатів [21, с. 132].

Яскравим контраргументом законодавчої заборони притягнення адвоката до цивільної відповідальності є п. 3 ч. 2 ст. 32 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», на яку звертає увагу Н. М. Бакаянова, зазначаючи, що відповідно до вказаної норми «заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними із здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнтові, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили, є підставою для накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю», тобто закон прямо допускає можливість винесення відповідного рішення про відшкодування заподіяної клієнтові шкоди» [3, с. 270].

Справді, позиція щодо обмеження відповідальності адвоката лише дисциплінарною є неприйнятною, тому все ж переважна більшість дослідників вважають, що достатніх підстав для закріплення в законі положення про неможливість відповідальності адвокатів, а тим більше матеріальної, за вчинення правопорушення нема і бути не може. Так, М. В. Кравченко зазначає, що оскільки на сторони за договором про надання правової допомоги поширюються загальні положення зобов'язального та договірної права, в тому числі й про цивільно-правову відповідальність, це надає достатньо підстав для подальшого встановлення теоретичних засад та визначення правового регулювання відповідальності адвокатів за невиконання чи неналежне виконання обов'язків за вказаним договором [21, с. 133].

Цивільно-правова відповідальність є способом захисту цивільних прав. Цивільно-правова відповідальність – це міра впливу, що застосовується до правопорушника і спричиняє для нього певні економічні наслідки. Сутність цивільно-правової відповідальності коротко може бути визначена як установа законом невідворотна, негативна реакція держави на цивільні правопорушення, що виражаються в позбавленні певних цивільних прав чи покладенні еквівалентних обов'язків майнового характеру [44, с. 135].

Підставами виникнення цивільно-правової відповідальності є сукупність умов, необхідних для притягнення до цивільно-правової відповідальності. Сукупність таких умов становить склад цивільного правопорушення [37, с. 70–71]. У юридичній літературі правильно відмічається, що більшість учених до елементів складу правопору-

шення зараховує протиправну дію чи бездіяльність; шкоду, шкідливий результат цієї дії (бездіяльності); причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і шкодою; вину правопорушника [37, с. 72].

Цивільно-правова відповідальність виникає в результаті цивільного правопорушення. Серед таких порушень варто виділити порушення майнового та немайнового характеру, неналежне виконання зобов'язань чи неналежне надання правової допомоги (договірна відповідальність), заподіяння позадоговірної шкоди здоров'ю або особистому майну особи, інтереси якої представляє представник в процесі [36, с. 469–470]. Залежно від підстав виникнення цивільно-правова відповідальність адвоката може бути договірною та позадоговірною. Питання позадоговірної відповідальності адвоката пов'язані із вчиненням останнім цивільно-правового делікту поза межами правовідносин, що охоплюються договором про надання правової допомоги, на загальних засадах регламентуються положеннями глави 82 ЦК України. Однак, особливої уваги заслуговує відповідальність адвоката за неналежне виконання договору про надання правової допомоги як підстави виникнення. В літературі таку відповідальність, що настає у випадках невиконання чи неналежного виконання зобов'язання, прийнято розглядати як договірну [1, с. 140].

Відповідальність може настати лише за наявності шкоди, завданої клієнту та наявності причинно-наслідкового зв'язку між діяльністю адвоката і шкодою. Це передбачає, що шкода стала об'єктивним наслідком поведінки винної особи [25, с. 869].

Проте, незважаючи на наявність правового фундаменту для притягнення адвоката як судового представника до цивільно-правової відповідальності, все ж практична реалізація такого притягнення не позбавлена складнощів. Видається, що корінь вказаної проблеми знаходиться в «слабкості» сторони клієнта у правовідносинах «адвокат-клієнт». Наявність професійних юридичних знань в адвоката та одночасна переважна відсутність їх у клієнта зумовлює дещо однобоке формулювання змісту договорів про надання правових послуг адвокатом задля уникнення чи мінімізації його договірної відповідальності. Влучно відзначає В. М. Богославець, що виконавцем за договором про надання правових послуг є, як правило, юрист, добре знайомий з усіма тонкощами законодавства, умовами настання відповідальності тощо,

що дає йому значно більші можливості ухилитися від відповідальності за порушення договірних умов [1, с. 145–146].

Видається, що для захисту інтересів клієнта необхідно запровадити певні правові механізми. Вбачаємо, що ефективною буде вказівка в законодавстві щодо необхідності закріплення договором про надання правової допомоги умови про відповідальність представника. Цілком погоджуємося з Я. С. Фурсою, що у договорі про надання правової допомоги «...має зазначатися обсяг повноважень адвоката щодо участі у цивільній справі, конкретизуватися умови договору про представництво та передбачатися відповідальність, яка може настати для адвоката у випадку неналежного виконання останнім обов'язків, взятих на себе за договором» [41, с. 26–27]. Про потребу встановлення у відповідному договорі суті та розміру відповідальності (юридичної) адвоката пишуть Т. Б. Вільчик та В. В. Заборовський [6, с. 30–36; 13, с. 432].

Тобто, пропонуємо на законодавчому рівні закріпити положення, що договір між представником та довірительом має визначати розмір і характер відповідальності адвоката та передбачати умову про відповідальність однією з істотних умов договору адвоката з клієнтом, закріпиши це в ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Можна також запропонувати запровадити і використовувати Типовий договір про надання правової допомоги, який безперечно містив би умову про міру відповідальності адвоката.

Цікавою в юридичній літературі є пропозиція здійснення страхування професійної відповідальності адвоката. Як відзначає Д. В. Кухнюк, обов'язкове страхування професійної відповідальності адвокатів є одним із міжнародних стандартів адвокатської діяльності, що знаходить своє відображення у законодавстві багатьох країн світу. Відповідно до п. 3.9. «Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства» від 01 жовтня 1988 року, адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних із недостатньою професійною компетентністю [23, с. 20–23]. Обов'язковим є страхування відповідальності адвокатів у таких країнах Європи, як Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Естонія, Ісландія, Ірландія, Італія, Кіпр, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Сло-

венія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чеська Республіка, Швеція та інші [6, с. 30–36].

Проте аналіз вітчизняного законодавства свідчить, що Україна не перейняла закордонний досвід регулювання вказаної проблеми. Водночас, законодавство України містить норми щодо обов'язкового страхування відповідальності інших професійних груп юристів – приватних нотаріусів, приватних виконавців, водночас діяльність адвоката, як і останніх теж здатна призвести до завдання значної майнової шкоди клієнту, що переконливо свідчить про потребу законодавчого закріплення інституту страхування відповідальності адвоката як умови початку здійснення ним адвокатської діяльності та його подальшої розробки, зокрема щодо визначення необхідного та адекватного розміру страхової суми.

Варто погодитися з дослідниками, що страхування відповідальності адвоката сприятиме не лише захисту майнових інтересів клієнтів, але й забезпечуватиме права та інтереси самих адвокатів. Як пише Н. М. Бакаянова, таке страхування є однією з передумов незалежності адвоката, неможливості впливу на нього через ймовірну помилку та загалом відповідає не лише його інтересам, а й інтересам його клієнтів, які одержать відшкодування» [3, с. 271].

Можливість застосування до адвокатів цивільно-правової відповідальності актуалізує постановку запитання з приводу форм їх цивільно-правової відповідальності. Згідно зі ст. 611 ЦК України, у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, установлені договором або законом: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків і моральної шкоди [15, с. 13]. На думку В. М. Богословець, застосування цивільно-правової відповідальності пов'язане із відшкодування збитків, стягненням завданої шкоди, сплатою неустойки [1, с. 139–140]. Однак, слід погодитися з подальшою тезою дослідника, що у більшості випадків протиправне порушення суб'єктивних прав в результаті невиконання чи неналежного виконання зобов'язання завдає моральних страждань. В ключі вказаної тези назріває проблема визнання можливості компенсації моральної шкоди, що виникає із порушення договору про надання правових послуг.

У Цивільному кодексі, як і у Конституції України, не дається визначення ні матеріальної, ні моральної шкоди. Законодавець визначає поняття «моральна шкода» через перелік обставин, в яких виражається моральна шкода. Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає: у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи [45].

В літературі моральна шкода визначається наступним чином: це протиправне приниження (або замах на приниження) гідності людини, яке викликає в її психіці негативні процеси і стани. Вона полягає саме у втратах, тих негативних наслідках немайнового характеру, які виникли через страждання. Наприклад, певні зміни в житті особи: 1) неможливість реалізувати свої звички, бажання; 2) погіршення стосунків у колективі, в сім'ї; 3) втрата роботи, можливості зробити кар'єру; 4) втрата довіри близьких людей, довіри потенційних контрагентів за договорами тощо [29, с. 63].

На практиці цілком можливі випадки завдання адвокатом моральної шкоди клієнтові, наприклад, якщо в процесі відвертої розмови клієнт повідомив адвокату якісь особисті обставини чи інтимні подробиці життя, які розголошувати для інших суб'єктів не хотів, відтак адвокат, порушивши адвокатську таємницю здійснив розголос вказаної інформації, що завдало клієнтові душевних страждань.

Тому цілком логічно, що судова практика та положення ст. 23 ЦК України допускають відшкодування моральної (немайнової) шкоди при порушенні умов договору про надання послуг [1, с. 142–143]. В. В. Луць також розглядає завдання моральної (немайнової) шкоди серед підстав відповідальності за порушення зобов'язань [44, с. 702].

Однак, варто зауважити, що науковці схиляються до думки, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди в договірних правовідносинах може здійснюватися виключно у випадках, що прямо передбачені законом, а також, якщо відповідний обов'язок встановлено для боржника договором.

Розглянемо законодавчий підхід до регулювання можливості відшкодування моральної шкоди за договором про надання правової допомоги. Спеціальне правове регулювання, а саме ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не містить згадки про моральну шкоду клієнта та підстави її відшкодування [33]. Тому звернемося до актів загального характеру. Відповідно до ст. 16 ЦК України, право на відшкодування моральної шкоди належить до універсальних способів захисту цивільних прав [45]. ЗУ «Про захист прав споживачів», який регулює відносини між споживачами товарів (крім харчових продуктів, якщо інше прямо не встановлено цим Законом), робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг в п. 5 ч. 1 ст. 4 встановлює, що споживачі мають право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону. Отже, загальні механізми застосування такої форми відповідальності в законодавстві встановлено, проте правове регулювання проблеми відшкодування моральної шкоди у вищезгаданому законі є недосконалим. Тому обґрунтованими вважаємо позиції науковців, зокрібно К. Г. Книгіна, які пропонують додатково на законодавчому рівні закріпити відшкодування моральної шкоди, завданої некваліфікованими діями адвоката щодо надання правової допомоги [17, с. 4].

Справді, така вказівка в спеціальному законодавстві (ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») на можливість відшкодування моральної шкоди клієнтові, завданої діями чи бездіяльністю адвоката справляла б позитивний вплив на захист інтересів клієнта, що вкрай актуально з точки зору захисту його як слабшої сторони у договірних відносинах між ним та адвокатом. Більше того, вбачаємо, що не зайвою була б згадка про відшкодування моральної шкоди в Типовому договорі про надання правової допомоги, що інформувало б клієнта про його правові можливості у випадку завдання йому шкоди немайнового характеру та спонукало б звертатися до суду за отриманням відповідного захисту. Відтак, наразі чимало клієнтів, юридично необізнаних не поінформовані про їх право вимагати відшкодування моральної шкоди не звертаються до суду з такою вимогою, а суди, дотримуючись принципу диспозитивності, без звернення потерпілого захист його немайнових прав здійснити не можуть.

Отже, підводячи проміжні підсумки зауважимо, задля удосконалення механізмів цивільно-правової відповідальності адвокатів та з метою забезпечення ефективності виконання адвокатами своїх професійних функцій, слід розробити та запровадити у вітчизняне законодавство ряд заходів: запровадити типовий договір про надання юридичних послуг, в якому передбачити серед істотних умов положення щодо цивільно-правової відповідальності адвоката, законодавчо закріпити положення про можливість відшкодування адвокатом моральної шкоди клієнтові, а також передбачити та врегулювати в законодавстві інститут страхування цивільно-правової відповідальності адвоката.

5. Теоретичні та практичні виклики конституційно-правової відповідальності адвоката

Ще складнішою є проблема визначення можливості притягнення адвоката до конституційно-правової відповідальності, яка вплетена в канву недостатності правового регулювання конституційно-правової відповідальності. Так якщо інші види юридичної відповідальності системно врегульовані чинним законодавством України – відповідними кодексами, то для конституційно-правової відповідальності характерне лише фрагментарне закріплення деякими нормами законодавчих актів, відтак це виливається і у відсутність чіткої дефініції цього виду юридичної відповідальності, і в неоднозначність визначення кола суб'єктів, форм та підстави їх відповідальності, і у відсутність розуміння системи органів, які уповноважені розглядати та вирішувати справи про конституційно-правові правопорушення, і в неясність санкції, які застосовуватимуться за певні порушення норм конституційного права. Тож відсутність ґрунтового нормативного фундаменту та чітких механізмів практичного застосування конституційно-правової відповідальності породжує ряд проблем, зокрема, неможливості однозначного вирішення питання щодо визнання адвоката суб'єктом конституційно-правової відповідальності.

Тому в літературі звучать діаметрально протилежні позиції з даного приводу. Зосібна, Л. О. Волошина зауважує, що конституційна відповідальність, яка має політико-правовий характер, не може бути безпосередньо застосована до адвокатів у зв'язку з відсутністю відповідного механізму притягнення до даного виду відповідальності вказаного

суб'єкта [10, с. 132]. Інші ж дослідники, навпаки, не бачать перепон визнання адвокатів суб'єктами конституційної відповідальності, стверджуючи, що віднесення їх до суб'єктів конституційно-правових відносин беззаперечно зумовлює наділення відповідним конституційно-правовим статусом, що передбачає наявність конституційної правосуб'єктності та деліктоздатності, тобто обов'язку відповідати за свою юридично значиму поведінку.

Видається, що проблематика визнання адвоката суб'єктом конституційної відповідальності лежить в площині визначення поняття конституційної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності. Погляди науковців на вирішення вказаної проблеми є настільки розмаїтими, що звести їх до спільного знаменника не видається можливим. Спроба їх систематизації була здійснена в дослідженні В. В. Книш, в якому наукові підходи до вирішення вказаної проблеми об'єднано у такі чотири групи: 1) обґрунтування вузького розуміння конституційно-правової відповідальності, тобто визнання її в якості лише ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності; 2) притримання широкого розуміння конституційно-правової відповідальності, що передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності; 3) розмежування ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності; 4) доведення поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, так і існування лише ретроспективної (негативної) відповідальності [18, с. 131–137].

Не вдаючись в поглиблений аналіз запропонованих векторів наукової думки, зауважимо, що нам наближчим є підхід, який включає в поняття відповідальності і ретроспективний і негативний аспекти і здатен максимально повно розкрити зміст вказаного поняття. Слід акцентувати увагу не лише на негативній відповідальності, але й звертати увагу на позитивну відповідальність в конституційному праві, остання на думку дослідників, зокрема В. Мелашенко у сфері конституційних відносин є домінуючою, а ретроспективна відіграє допоміжну роль, але не другорядну [24, с. 21].

Задля визначення природи конституційно-правової відповідальності і формулювання її визначення головно варто проаналізувати

ознаки, які досить чітко наведено в публікації Л. К. Байрачної та А. А. Могильної, до яких дослідниці відносять наступні: «основним завданням конституційно-правової відповідальності є захист норм чинної Конституції України та конституційного законодавства; об'єктом конституційно-правової відповідальності є фундаментальні відносини, що регламентуються нормами конституційного права; підставою виникнення конституційно-правової відповідальності є не лише вчинення конституційних деліктів, а й відповідальна поведінка суб'єктів конституційно-правових відносин, що, здебільшого, проявляється у дотриманні обов'язків та реалізації політико-владних повноважень; переважання у конституційному законодавстві регулятивних норм, а не охоронних; конституційно-правова відповідальність має досить складну структуру, адже охоплює у різних масштабах соціальну, політичну, дисциплінарну, адміністративну та навіть кримінальну відповідальності; завдяки високому авторитетові конституційно-правових норм та їх неухильне дотримання всіма суб'єктами конституційно-правових відносин, першочерговою функцією даного виду відповідальності є саме превентивно-попереджувальна; чітко виявлений політичний характер [2, с. 11]. Вважаємо, що вказані ознаки відіграють принципове значення у визначенні здатності фізичних осіб, які володіють певним правовим статусом нести конституційно-правову відповідальність, про що йтиметься далі в нашій публікації.

В аспекті повноти змісту позитивно відзначимо визначення, запропоноване І. Кресіною: «Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади – це юридична відповідальність політичного характеру, що існує у сфері конституційних відносин і реалізується у відповідальному ставленні суб'єктів конституційно-правових відносин (позитивний аспект) до здійснення їх правового статусу та компетенції, а у випадках його порушення – у примусовому застосуванні заходів впливу (негативна відповідальність), суть яких полягає у вилученні зі сфери політики та позбавленні права здійснювати державну владу» [22, с. 36]. Однак, на наш погляд, конституційно-правова відповідальність може бути застосована не лише щодо органів державної влади, що свідчить про потребу аналізу проблематики суб'єктів, здатних нести конституційну відповідальність.

На жаль, і вказане питання в юридичній літературі вирішується неоднозначно. Наведемо деякі позиції науковців. Ю. Л. Юринець та А. В. Тюбай, говорячи про коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності до них відносять лише органи публічної влади або визначені посадові особи (державні установи, Президент України тощо), водночас відзначаючи, що людина та громадянин у разі порушення норм Конституції України нестимуть відповідальність відповідно до інших нормативно-правових актів, таких як Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та ін.. Тобто, не відносять фізичних осіб до суб'єктів конституційно-правової відповідальності [50, с. 152–154].

Н. В. Павловська напротивагу вищевказаній позиції, розширює перелік досліджуваних суб'єктів, включаючи туди: державу; органи державної влади, які наділені державно-владними повноваженнями, компетенцією для здійснення завдань і функцій держави та працюють у властивих їм організаційно-правових формах; органи місцевого самоврядування; політичні партії та громадські організації; народних депутатів та фізичних особи (громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства) [27, с. 23–29].

Позиції визнання всіх суб'єктів конституційно-правових відносин суб'єктами конституційно-правової відповідальності притримується Н. М. Батанова, яка пише, що суб'єктами конституційно-правової відповідальності можуть бути усі суб'єкти конституційно-правових відносин (за винятком народу, нації, національних меншин і корінних народів), які відповідно до конституційно-правових норм зобов'язані та здатні нести конституційно-правову відповідальність за вчинені протиправні діяння, тобто володіють конституційною деліктоздатністю [4, с. 64].

Через призму тематики нашого дослідження актуальним видається уточнення, здійснене Л. К. Байрачною та А. А. Могильною, які відзначають, що відносячи до суб'єктів конституційно-правової відповідальності органів публічної влади, об'єднання громадян (політичні партії та громадські організації), фізичних осіб (громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства), не варто відкидати конституційно-правову відповідальність фізичних осіб, що пов'язана з певним специфічним правовим статусом [2, с. 12]. У даному контексті варто звернути увагу на те, що конституційно-правова правосуб'єктність,

одним із елементів якої є конституційна деліктоздатність, настає з моменту виникнення спеціального конституційно-правового статусу суб'єкта конституційно-правових відносин [40, с. 102]. Фактично, з моменту набуття певного конституційного статусу особа знаходиться у стані конституційної відповідальності за належне виконання своїх конституційних обов'язків.

Резюмуємо, що концепції визначення кола суб'єктів конституційно-правової відповідальності можна згуртувати в ті, які стоять на засадах наявності в них державно-владних повноважень та ті, які обґрунтовують тотожність суб'єктів конституційно-правових відносин та суб'єктів конституційно-правової відповідальності. Нам близький другий підхід, адже визнаючи фізичних осіб, зокрема й тих, які наділені певним правовим статусом (на кшталт адвокатів) суб'єктами конституційних правовідносин, держава за допомогою законодавчих норм наділяє їх певним конституційно-правовим статусом, який передбачає покладення на них юридичного обов'язку діяти відповідно до приписів норм, сумлінно використовувати надані права, не зловживати ними, а в разі порушення чи зловживання правом – покладення на порушника певних несприятливих наслідків, диференційованих залежно від підстави порушення, характеристики суб'єкта та інших умов, визначених законодавством. Тому вважаємо, що розглядаючи конституційну відповідальність як симбіоз позитивної та негативної відповідальності, питання про визнання адвокатів суб'єктами конституційно-правової відповідальності варто вирішити схвально.

Конституція України в статті 131-2 встановлює, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, тож для реалізації вказаного конституційного обов'язку адвокат повинен вступити у відповідні правовідносини, як фізична особа, що володіє відповідним конституційно-правовим статусом. Конституційна відповідальність адвокатів є видом юридичної відповідальності, засади якої визначено конституційно-правовими нормами, і полягає у його відповідальній компетентній діяльності, усвідомленні свого обов'язку перед клієнтом, державою і суспільством та неухильне його виконання. Тобто, в даному аспекті конституційно-правова відповідальність є правовим зв'язком між адвокатом та суспільством, за якого адвокат здійснює свою діяльність, належно реалізуючи свій правовий статус, виконуючи конститу-

ційний обов'язок перед державою надавати кваліфіковану юридичну допомогу кожному бажачому. Водночас, за невиконання або неналежає виконання свого конституційного обов'язку щодо надання професійної правничої допомоги адвокат повинен зазнати певні несприятливі наслідки за скоєне правопорушення.

Визначаючи мету конституційно-правової відповідальності І. Кресіна вважає, що конституційно-правова відповідальність покликана забезпечувати нормальний порядок здійснення публічної влади, дотримання органами та посадовими особами, що беруть участь у здійсненні публічної влади, норм Конституції України та конституційно-правового законодавства, запобігати посяганням на порядок здійснення публічної влади [22, с. 71]. І хоча адвокатура не належить до суб'єктів реалізації публічної влади, все ж вона є важливим механізмом не лише захисту інтересів окремих суб'єктів, але й забезпечення публічних інтересів. У діяльності адвокатури поєднуються приватний і публічний інтереси – приватний інтерес конкретної особи, захист прав якої здійснює адвокат, і публічний інтерес суспільства, спрямований на дотримання законності, прав і свобод громадян з боку держави [49, с. 81]. Адвокатура виступає одночасно як партнер держави, яка взяла на себе зобов'язання забезпечити право громадян на кваліфіковану юридичну допомогу. Як гарантуючий механізм держава використовує інститут адвокатури. Тим самим на адвокатуру покладаються особливі суспільні функції. В цьому якраз і полягає публічний характер адвокатської діяльності [49, с. 83].

Тож вважаємо, коректним не зводити об'єкт конституційно-правової відповідальності лише до здійснення публічної влади, вдалим видається позиція Н. М. Батанової, згідно якої об'єктами конституційно-правової відповідальності є суспільно-політичні цінності, що охороняються нормами конституційного права: народовладдя, організація державної влади та місцевого самоврядування, права і свободи людини і громадянина тощо, проти яких спрямовані конституційні делікти і яким вони можуть заподіяти або заподіюють шкоду [4, с. 63].

Знову зацентруємо на тому, що корінь проблеми визнання за адвокатами конституційно-правової відповідальності лежить в площині недосконалості правового регулювання фундаментальних засад даного виду відповідальності. Водночас, навіть декілька нормативних положень на

рівні Оновного закону України могли б значно знизити градус гостроти дискусій з приводу даного виду відповідальності. Як приклад наведемо ст. 198 Конституції Республіки Польща, в якій закріплено коло суб'єктів, що «за порушення Конституції або закону у зв'язку із займаною посадою або в сфері виконання своїх службових обов'язків» несуть конституційну відповідальність перед Державним Трибуналом.

Визнавши адвоката суб'єктом конституційно-правової відповідальності, варто надалі проаналізувати підстави, форми та порядок її застосування (мова ведеться про негативний аспект). Очевидно, що підстави притягнення до юридичної відповідальності включають: а) наявність правової норми, що передбачає склад правопорушення; б) юридичний факт – скоєння самого правопорушення; в) наявність правозастосовного акта, що вступив у законну силу [12, с. 172].

Отже, підставою для притягнення адвоката до такої відповідальності має бути фактичне порушення ним норм Конституції України, законів України, інших правових актів, що є джерелами конституційного права та передбачають обов'язки зазначених осіб. З форм конституційно-правової відповідальності для адвокатів може бути застосована – позбавлення спеціального статусу. Тому, адвокат як суб'єкт конституційно-правової відповідальності за вчинення дій чи бездіяльності, які полягають в невиконання чи неналежне виконання свого конституційного обов'язку з надання довірителю кваліфікованої юридичної допомоги, якщо такі дії кваліфікуються нормами конституційного права як конституційний делікт нестиме конституційно-правову відповідальність, формою (санкцією) якої стане припинення статусу адвоката, тобто припинення його здатності виконувати відповідний конституційний обов'язок.

Процесуальний порядок притягнення адвоката, та й інших суб'єктів до конституційно-правової відповідальності не визначено та й склади конституційних деліктів і конкретні санкції за їх вчинення передбачено розгалуженою системою конституційно-правових джерел (великою кількістю нормативно-правових актів: Конституцією України, законами України, нормативно-правовими актами різних органів державної влади та органів місцевого самоврядування тощо), що створює серйозні перешкоди для однастайності їх теоретичного осмислення та проблеми на практичному рівні їх застосування. Вихід

із такої ситуації вбачаємо в прийнятті єдиного кодифікованого акта, присвяченого регулюванню конституційно-правової відповідальності, який визначив би термінологічний апарат, передбачив підстави для настання конституційно-правової відповідальності за різні види конституційних деліктів, чітко визначив склади конституційних деліктів та диференціював санкції за їх вчинення, а також врегулював процедуру притягнення до конституційно-правової відповідальності.

Зауважимо, що враховуючи особливу правову природу Конституції як основного закону нашої держав, її основоположний та інтегративний характер, конституційні норми, яким притаманно переважно регулювання тільки ключових аспектів правовідносин, деталізуються в нормах інших галузях права, зокрема, адміністративного, трудового, цивільного, тощо. Тому виникає ситуація, що за порушення конституційно-правової норми, яка в подальшому деталізована галузевим законодавством, відповідальність може бути в ньому за це передбачена.

Погодимось з З. К. Кравцевою, що конституційно-правова відповідальність здійснює інтегративну (об'єднуючу) функцію в системі юридичної відповідальності. Конституція України, як джерело права та об'єкт гарантування й судового захисту, цінності та принципи конституційно-правової відповідальності тощо мають цілепокладаючий характер і для адміністративної, кримінальної, цивільної чи господарської відповідальності в Україні. Тому існують міцні інтегративні зв'язки конституційно-правової відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності. Адже настання конституційно-правової відповідальності передбачає в окремих випадках також притягнення до одного виду юридичної відповідальності, наприклад, адміністративної або кримінальної [20, с. 69–70].

Підсумуємо, конституційна відповідальність адвоката є видом юридичної відповідальності, засади якої визначено конституційно-правовими нормами, що полягає у його відповідальній компетентній діяльності, усвідомленні свого обов'язку перед клієнтом, державою і суспільством та неухильне його виконання. Тобто, в позитивному аспекті конституційно-правова відповідальність є правовим зв'язком між адвокатом та суспільством, за якого адвокат здійснює свою діяльність, належно реалізуючи свій правовий статус, виконуючи конституційний обов'язок перед державою надавати кваліфіковану юридичну

допомогу кожному бажаному. Водночас, за невиконання або неналежне виконання свого конституційного обов'язку щодо надання професійної правничої допомоги адвокат повинен зазнати певні несприятливі наслідки за скоєне правопорушення (негативна відповідальність).

Але наразі проблема застосування останньої до адвокатів лежить в площині фрагментарності її правового регулювання. Тому підстави, форми і тим паче процесуальні аспекти притягнення до конституційно-правової відповідальності нормами конституції не передбачено. Вихід із такої ситуації вбачаємо в прийнятті єдиного кодифікованого акта, присвяченого регулюванню конституційно-правової відповідальності.

6. Висновки

Незважаючи на те, що інститут представництва займає чільне місце в системі цивільного процесуального права та відіграє ключову роль в захисті прав і законних інтересів суб'єктів, цілий пласт теоретичних проблем досі не мають однозначного вирішення, не позбавлена складнощів і практична сфера реалізації норм даного інституту, як от питання відповідальності судового представника, яким згідно з новелізацією даного інституту є переважно адвокат, за допущені зловживання процесуальними правами, халатне або неналежне ставлення до зобов'язань перед довірительом. Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної, цивільної, конституційної, адміністративної та кримінальної відповідальності, проте в рамках нашої роботи дослідженню були піддані перші три різновиди, де виявлено ряд проблем та запропоновано шляхи їх подолання.

Дисциплінарна відповідальність як найбільш теоретично розроблений вид відповідальності адвоката, досить детально законодавчо регламентований, все ж потребує деякого корегування в аспекті розширення закріпленого переліку дисциплінарних проступків та конкретизації санкції залежно від порушень, вчинених адвокатом. Обґрунтовано вагомість деонтологічних засад, адже моральний потенціал адвоката становить запоруку його ефективної професійної діяльності, виступає гарантією мінімізації вчинення ним дисциплінарних проступків.

Доведено, що адвокат може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності як сторона договору про надання правової допо-

моги клієнту у випадку завдання останньому матеріальних збитків та/або моральної шкоди невиконанням чи неналежним виконання умов відповідного договору. Задля удосконалення практичного застосування механізмів цивільно-правової відповідної відповідальності запропоновано запровадити типовий договір про надання юридичних послуг, з істотною умовою щодо цивільно-правової відповідальності адвоката, та передбачивши в ньому положення про відшкодування моральної шкоди клієнту, а також закріпити інститут страхування цивільно-правової відповідальності адвоката. Вказане справлятиме позитивний вплив на захист інтересів клієнта, як «слабшої» в аспекті обізнаності в юридичних нюансах сторони.

Доведено існування конституційно-правової відповідальності адвокатів, що полягає у його відповідальній компетентній діяльності, усвідомленні свого обов'язку перед клієнтом, державою і суспільством та неухильне його виконання, а за невиконання або неналежне виконання свого конституційного обов'язку щодо надання професійної правничої допомоги потреба зазнання адвокатом певних несприятливих наслідків за скоєне правопорушення. Виявлено проблему фрагментарності правового регулювання вказаного виду юридичної відповідальності та висловлено пропозицію щодо необхідності прийняття єдиного кодифікованого акта, присвяченого регулюванню конституційно-правової відповідальності.

Список літератури:

1. Богославець В. М. Договори про надання послуг : монографія. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2009. 176 с.
2. Байрачна Л. К., Могильна А. А. Конституційно-правова відповідальність фізичних осіб в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Випуск 5. С. 9–13.
3. Бакаянова Н. М. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти : монографія. НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2017. 357 с.
4. Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність як вид конституційно-правових відносин. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 60–66.
5. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
6. Вільчик Т. Б. Відповідальність адвоката перед клієнтом: напрями гармонізації законодавства України до європейських стандартів. *Форум права*. 2016. № 1. С. 30–36.

7. Вільчик Т. Б. Деонтологічні засади діяльності адвокатів: міжнародні стандарти та вітчизняне законодавство. *Вісник Одеської адвокатури*. 2019. Спец. вип.: Адвокатська етика. С. 26–29.
8. Вільчик Т. Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів. *Інформація і право*. 2015. № 3. С. 115–122.
9. Вільчик Т. Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні : монографія. Харків : Право, 2015. 400 с.
10. Волошина Л. О. Поняття та види юридичної відповідальності адвоката. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 129–135.
11. Гецько В. В. Конституційно-правова відповідальність у структурі правового статусу народних депутатів України та депутатів місцевих рад. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 101–105.
12. Гусарев С. Д., Олійник А. Ю., Слісаренко О. Л. Теорія права і держави : навч. посіб. Київ : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 270 с.
13. Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики : монографія. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с.
14. Заборовський В. В. Дисциплінарна відповідальність адвоката: поняття та види. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 4. С. 92–95.
15. Загорулько А. І., Кройтор В. А., Загорулько О. А. Зобов'язання, що виникають унаслідок заподіяння шкоди : навчальний посібник. Харків : Вид-во Університету, 2000. 68 с.
16. Ізвітова Л. Про актуальні питання діяльності адвокатури. *Вісник НААУ*. 2015. № 4 (12). С. 3–6.
17. Книгін К. Г. Цивільно-правове регулювання договору надання послуг адвокатом : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.
18. Книш В. В. Методологічні проблеми визначення дефініції «конституційно-правова відповідальність суб'єктів державно-політичних відносин». *Держава і право*. 2010. № 48. С. 131–137.
19. Конституція України від 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.02.2024).
20. Кравцова З. С. До проблеми удосконалення основ конституційно-правової відповідальності в Україні в контексті євроінтеграції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 66–70.
21. Кравченко М. В. Щодо відповідальності адвоката за порушення зобов'язань за договором про надання правової допомоги. *Юридичний вісник*. 2014. № 3(32). С. 130–134.
22. Кресіна І. О. Інститут імпичменту: порівняльний політико-правовий аналіз. Київ : Юридична думка, 2004. 176 с.
23. Кухнюк Д. В. Актуальні питання страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні. *Адвокат*. 2012. № 12. С. 20–23.
24. Мелашенко В. Ф. Конституційно-правова відповідальність. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. 2-ге доопр. вид. Київ, 2000. С. 19–22.

25. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2-х т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.). Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1088 с.

26. Овчаренко О. М. Дисциплінарна відповідальність адвоката: дискусійні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. Одеса, 2019. Вип. 40. С. 168–172.

27. Павловська Н. В. До питання розвитку інституту конституційно-правової відповідальності в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2. С. 23–29.

28. Павлуник І. А. Представництво в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2002. 199 с.

29. Петренко В. Поняття та зміст моральної шкоди за чинним законодавством. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 60–65.

30. Пілюк С. В. Етичні основи адвокатської діяльності. Матеріали 74-ї звіт. наук. конф. професорсько-викладацького складу і наук. працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27-29 лист. 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 52–54.

31. Полуніна О. О. Правнича допомога та представництво в суді виключно адвокатом як новація цивільного процесу. *Новели цивільного процесуального кодексу України* : матер. кругл. столу (Одеса, 26 березня 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 50–52.

32. Правила адвокатської етики від 09.06.2017 р., зі змінами та доповненнями від 15.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>

33. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

34. Резворович К. Р., Рябошапка К. В. Особливості здійснення представництва в цивільному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 74–81.

35. Резникова М. О. Щодо класифікації осіб, які беруть участь у справі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 110–117.

36. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 2-ге видання. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

37. Сліпченко О. І., Кройтор В. А. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2012. 244 с.

38. Сталоверов В. Проблеми реформування законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність. *Young Scientist*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 127–132.

39. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.01. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 20 с.

40. Ткаченко Ю. В. Особливості конституційно-правової відповідальності. *Форум права*. 2013. № 3. С. 652–656.

41. Фурса Е. І. Адвокат у цивільному процесі : науково-практичний посібник. Київ : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2006. 448 с.

42. Фляжнікова Я. В. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика, 2021. № 1. С. 184–190.
43. Цивільне право України. Частина II : навчальний посібник / під редакцією С. А. Сліпченко, В. А. Кройтора. Харків : Ескада, 2000. 399 с.
44. Цивільне право України : у 2-х кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Кн. 1. 864 с.
45. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
46. Цивільний процес України : підручник / за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
47. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.02.2024).
48. Чванкін С. А. *Добровільне представництво у цивільному процесі України* : дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.03. Одеса, 2005. 226 с.
49. Шкребець Є. Ф. Адміністративно-правовий статус адвокатури в Україні на сучасному етапі розвитку. *Право і Безпека*. 2015. № 2. С. 80–85.
50. Юринець Ю. Л., Тюбай А. В. Актуальні проблеми конституційно-правової відповідальності. *Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. Київ, 2021. Том 1. С. 152–154.

References:

1. Bohoclavets B. M. (2009). *Dohovory pro nadannia posluh: monohrafiia* [Contracts for the provision of services: monograph]. Ivano-Frankivck: PHU im. B. Stefanyka. (in Ukrainian)
2. Bairachna L. K., Mohylna A. A. (2022). Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist fizychnykh osib v Ukraini [Constitutional and legal responsibility of individuals in Ukraine]. *Juris Europensis Scientia*, vol. 5, pp. 9–13. (in Ukrainian)
3. Bakaianova N. M. (2017). *Osnovy advokatury Ukrainy: funktsionalni ta orhanizatsiini aspekty: monohrafiia* [Fundamentals of the Bar of Ukraine: functional and organizational aspects: monograph]. NU OľuA. Odessa: Yuryd. l-ra. (in Ukrainian)
4. Batanova N. M. (2009). Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist yak vyd konstytutsiino-pravovykh vidnosyn [Constitutional and legal responsibility as a type of constitutional and legal relations]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 2, pp. 60–66. (in Ukrainian)
5. Bryntsev V. D. (2010). *Standarty pravovoi derzhavy: vtilennia u natsionalnu model orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady: monohrafiia* [Standards of the rule of law: implementation in the national model of organizational support of judicial power: monograph]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
6. Vilchuk T. B. (2016). Vidpovidalnist advokata pered kliientom: napriamy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy do yevropeiskykh standartiv [The lawyer's

responsibility to the client: directions of harmonization of Ukrainian legislation to European standards]. *Forum prava*, no. 1, pp. 30–36. (in Ukrainian)

7. Vilchuk T. B. (2019). Deontologichni zasady diialnosti advokativ: mizhnarodni standarty ta vitchyzniane zakonodavstvo [Deontological principles of lawyers' activities: international standards and domestic legislation]. *Visnyk Odeskoi advokatury*. Spets. vyp.: Advokatska etyka, pp. 26–29. (in Ukrainian)

8. Vilchuk T. B. (2015). Dystsyplinarna ta tsyvilno-pravova vidpovidalnist advokativ [Disciplinary and civil liability of lawyers]. *Informatsiia i pravo*, no. 3, pp. 115–122. (in Ukrainian)

9. Vilchuk T. B. (2015). *Konstytutsiine pravo na pravovu dopomohu advokata u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu ta v Ukraini: monohrafiia* [Constitutional right to legal assistance of a lawyer in the countries of the European Union and in Ukraine: monograph]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)

10. Voloshyna L. O. (2016). Poniattia ta vydy yurydychnoi vidpovidalnosti advokata [Concepts and types of legal responsibility of a lawyer]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, no. 2, pp. 129–135. (in Ukrainian)

11. Hetsko V. V. (2013). Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist u strukturi pravovoho statusu narodnykh deputativ Ukrainy ta deputativ mistsevykh rad [Constitutional and legal responsibility in the structure of the legal status of people's deputies of Ukraine and deputies of local councils]. *Chasopys Kyivskoho universtyetu prava*, no. 3, pp. 101–105. (in Ukrainian)

12. Husariev S. D., Oliinyk A. Yu., Slisarenko O. L. (2008). *Teoriia prava i derzhavy: navch. posib.* [Theory of law and the state: a study guide]. Kyiv: Vseukr. asotsiatsiia vydavtsiv "Pravova yednist". (in Ukrainian)

13. Zaborovskiy V. V., Bysaha Yu. M., Buletsa S. B. (2019). *Pravovyi status advokata: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia* [Legal status of a lawyer: problems of theory and practice: monograph]. Uzhhorod: Vydavnychy dim "Helvetyka". (in Ukrainian)

14. Zaborovskiy V. V. (2014). Dystsyplinarna vidpovidalnist advokata: poniattia ta vydy [Disciplinary responsibility of a lawyer: concepts and types]. *Porivnialno-analitychne pravo*, no. 4, pp. 92–95. (in Ukrainian)

15. Zahorulko A. I., Kroitor V. A., Zahorulko O. A. (2000). *Zoboviazannia, shcho vynykaiut unaslidok zapodiannia shkody: navchalnyi posibnyk* [Obligations arising as a result of causing damage: a study guide]. Kharkiv: Vyd-vo Universytetu. (in Ukrainian)

16. Izovitova L. (2015). Pro aktualni pytannia diialnosti advokatury [On actual issues of the legal profession]. *Visnyk NAAU*, no. 4 (12), pp. 3–6. (in Ukrainian)

17. Knyhin K. H. (2015). *Tsyvilno-pravove rehuliuвання dohovoru nadannia posluh advokatom* [Civil law regulation of the contract for the provision of services by a lawyer]: avtoref. ... dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Odesa. (in Ukrainian)

18. Knysh V. V. (2010). Metodologichni problemy vyznachennia definitsii "konstytutsiino-pravova vidpovidalnist subiektiv derzhavno-politychnykh vidnosyn" [Methodological problems of defining the definition of "constitutional and legal responsibility of subjects of state-political relations"]. *Derzhava i pravo*, no. 48, pp. 131–137. (in Ukrainian)

19. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku zi zminamy ta dopovneniamy [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 with changes and additions]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (accessed February 10, 2024).

20. Kravtsova Z. S. (2022). Do problemy udoskonalennia osnov konstytutsiino-pravovoi vidpovidalnosti v Ukraini v konteksti yevrointehratsii [To the problem of improving the foundations of constitutional and legal responsibility in Ukraine in the context of European integration]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, no. 5, pp. 66–70. (in Ukrainian)

21. Kravchenko M. V. (2014). Shchodo vidpovidalnosti advokata za porushennia zoboviazani za dohovorem pro nadannia pravovoi dopomohy [Regarding the lawyer's liability for breach of obligations under the contract on the provision of legal assistance]. *Yurydychnyi visnyk*, no. 3 (32), pp. 130–134. (in Ukrainian)

22. Kresina I. O. (2004). *Instytut impichmentu: porivnialnyi polityko-pravovyi analiz* [Institute of impeachment: comparative political and legal analysis]. Kyiv: Yurydychna dumka. (in Ukrainian)

23. Kukhniuk D. B. (2012). Aktualni pytannia strakhuvannia profesiinoi vidpovidalnosti advokativ v Ukraini [Actual issues of professional liability insurance of lawyers in Ukraine]. *Advokat*, no. 12, pp. 20–23. (in Ukrainian)

24. Melashchenko V. F. (2000). Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist [Constitutional and legal responsibility]. *Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine]* / Za red. V. F. Pohorilka. 2-he doopr. vyd. Kyiv. (in Ukrainian)

25. Dzera O. V. (2008). *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine]: u 2-kh t. / za red. O. V. Dzery. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)

26. Ovcharenko O. M. (2019). Dystsyplinarna vidpovidalnist advokata: dyskusini aspekty [Disciplinary responsibility of a lawyer: controversial aspects]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia*, vol. 40, pp. 168–172. (in Ukrainian)

27. Pavlovska N. V. (2010). Do pytannia rozvytku instytutu konstytutsiino-pravovoi vidpovidalnosti v Ukraini [To the question of the development of the institute of constitutional and legal responsibility in Ukraine]. *Universytetski naukovyi zapysky*, no. 2, pp. 23–29. (in Ukrainian)

28. Pavlunyk I. A. (2002). *Predstavnytstvo v tsyvilnomu protsesi Ukrainy* [Representation in the civil process of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv. (in Ukrainian)

29. Petrenko V. (2019). Poniattia ta zmist moralnoi shkody za chynnym zakonodavstvom [Concept and content of moral damage according to current legislation]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, no. 4, pp. 60–65. (in Ukrainian)

30. Piliuk S. V. (2019). Etychni osnovy advokatskoi diialnosti [Ethical foundations of advocacy]. *Materialy 74-yi zvit. nauk. konf. profesorsko-vykladatskoho skladu i nauk. pratsivnykiv ekonomiko-pravovoho fakultetu ONU im. I.I. Mechnykova – 2019* (Odesa, November 27-29 2019). Odesa: Feniks. (in Ukrainian)

31. Polunina O. O. (2018). Pravnycha dopomoha ta predstavnytstvo v sudi vykliuchno advokatom yak novatsiia tsyvilnoho protsesu [Legal assistance and rep-

resentation in court exclusively by a lawyer as a civil process innovation]. *Novely tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy* – 2018: Mater. kruhl. ctolu (Odesa, March 26, 2018). Odesa: Feniks. (in Ukrainian)

32. Pravyla advokatskoi etyky vid 09.06.2017 r., zi zminamy ta dopovnenniamy vid 15.02.2019 r. [Rules of lawyer ethics dated 09.06.2017, with changes and additions dated 15.02.2019]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (accessed February 10, 2024).

33. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 r. № 5076-VI [On advocacy and advocacy: Law of Ukraine dated 05.07.2012 No. 5076-VI]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (accessed February 10, 2024).

34. Rezvorovych K. R., Riaboshapka K. V. (2019). Osoblyvosti zdiisnennia predstavnytstva v tsyvilnomu protsesi [Peculiarities of representation in the civil process]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 4, pp. 74–81. (in Ukrainian)

35. Reznikova M. O. (2012). Shchodo klasyfikatsii osib, yaki berut uchast u spravi [Regarding the classification of persons participating in the case]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, vol. 3, pp. 110–117. (in Ukrainian)

36. Skakun O. F. (2010). *Teoriia prava i derzhavy* [Theory of law and the state]: pidpychnyk. 2-he vydannia. Kyiv: Alepta; KHT. (in Ukrainian)

37. Slipchenko O. I., Kroitor V. A. (2012). *Dokazy ta dokazuvannia v spravakh pro vidshkoduvannia moralnoi (nemainovoi) shkody: monohrafiia* [Evidence and proof in cases of compensation for moral (non-property) damage: monograph]. Kyiv: PALLYVODA A. V. (in Ukrainian)

38. Stalovierov V. (2017). Problemy reformuvannia zakonodavstva pro advokaturu ta advokatsku diialnist [Problems of reforming legislation on advocacy and advocacy]. *Young Scientist*, no. 5.1 (45.1), pp. 127–132. (in Ukrainian)

39. Tatsii L. V. (2008). *Yurydychna pryroda advokatury v systemi zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna* [The legal nature of advocacy in the system of protection of human and citizen rights and freedoms]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kharkiv. (in Ukrainian)

40. Tkachenko Yu. V. (2013). Osoblyvosti konstytutsiino-pravovoi vidpovidalnosti [Peculiarities of constitutional and legal responsibility]. *Forum prava*, no. 3, pp. 652–656. (in Ukrainian)

41. Fypca E. I. (2006). *Advokat y tsyvilnomy ppotseci: naykovo-ppaktychnyi pocibnyk* [Lawyer and civil procedure: practical and practical guide]. Kyiv: Bydavets Fypca C. Ya.: KHT. (in Ukrainian)

42. Fliazhnikova Ya. V. (2021). Osoblyvosti dystsyplinarnoi vidpovidalnosti advokata za porushennia pravyl advokatskoi etyky [Peculiarities of the lawyer's disciplinary responsibility for violating the rules of lawyer's ethics]. *Yurydychnyi visnyk*, no. 1, pp. 184–190. (in Ukrainian)

43. Slipchenko S. A., Kroitor V. A. (2000). *Tsyvilne pravo Ukrainy. Chastyna II: navchalnyi posibnyk* [Civil law of Ukraine. Part II: study guide]. Kharkiv: Eskada. (in Ukrainian)

44. Dzera O. V., Kuznetsova N. S. (2004). *Tsyvilne pravo Ukrainy: u 2-kh kn.* [Civil law of Ukraine: in 2 books]. Kyiv: Yurinkoy Inter, kn. 1. (in Ukrainian)
45. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 no. 435-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed February 10, 2024).
46. Kucher V. O. (2016). *Tsyvilnyi protses Ukrainy: pidruchnyk* [Civil process of Ukraine: textbook]. Lviv: LvDUVS. (in Ukrainian)
47. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku zi zminamy ta dopovnenniamy [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 18, 2004 as amended]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (accessed February 10, 2024).
48. Chvankin S. A. (2005). *Dobrovolne predstavnytstvo u tsyvilnomu protsesi Ukrainy* [Voluntary representation in the civil process of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Odesa. (in Ukrainian)
49. Shkrebets Ye. F. (2015). Administratyvno-pravovyi status advokatury v Ukraini na suchasnomu etapi rozvytku [Administrative and legal status of the legal profession in Ukraine at the current stage of development]. *Pravo i Bezpeka*, no. 2, pp. 80–85. (in Ukrainian)
50. Iurynets Yu. L., Tiubai A. V. (2021). Aktualni problemy konstytutsiino-pravovoi vidpovidalnosti [Actual problems of constitutional and legal responsibility]. *Mizhnarodnyi molodizhnyi naukovyi yurydychnyi forum-2021: Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh*. Kyiv, tom 1. (in Ukrainian)